

Borče ILIEVSKI (1977)
vanredni profesor,
Filozofski fakultet (UKIM) Skopje

MAKEDONSKO CRKVENO PITANJE 1945–1946. GODINE (IZMEĐU AUTONOMIJE I AUTOKEFALNOSTI)

Apstrakt: *U radu se prati razvoj makedonskog crkvenog pitanja u periodu od 1945. do 1946. tj. analiziraju se odluke donesene na Prvom crkveno-narodnom saboru marta 1945, kao i odluke sveštениčke konferencije maja 1946. Tada je doneta odluka da se od Srpske pravoslavne crkve traže autonomna prava za Pravoslavnu crkvu u Makedoniji. Analizira se i stav SPC prema ovom pitanju od kraja 1944. do povratka patrijarha Gavriila u Jugoslaviju novembra 1946. Posebna pažnja posvećuje se državno-partijskim organima i njihovom ključnom uticaju u donošenju odluka na Inicijativnom odboru za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji.*

Ključne reči: *makedonsko crkveno pitanje, Srpska pravoslavna crkva, Inicijativni odboru za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji*

Pitanje o statusu Pravoslavne crkve u Makedoniji bilo je postavljeno za vreme Drugog svetskog rata. Posle kapitulacije Italije (8. 9. 1943) u zapadnoj Makedoniji je bila stvorena relativno velika slobodna teritorija. Dana 11. 10. 1943. u selu Crvena Voda (Debarca), Glavni štab NOV i POM doneo je odluku o formiranju nekoliko odeljenja i službi u njegovom sastavu, pri čemu je bilo oformljeno i versko poverenstvo.¹ Poverenstvo je bilo osnovano da bi privremeno bilo nadležno za crkvena pitanja u Makedoniji.² Komandant Glavnog štaba general M. Apostolski naredjenjem od 15. 10. 1943. za verskog referenta je naznačio sveštenika Velja Mančevskog iz sela Broštica (debarski kraj).³ U

¹ Миле Тодоровски, "Формирање и работа на Верското поверенство при Главниот Штаб", *Весник на МПЦ*, бр. V, (Скопје, 1963), 162.

² "Секавања на свештеник Антим Поповски за создавањето на верското поверенство при Главниот Штаб на НОВ и ПОМ на ослободената територија 1943 година", *Весник на МПЦ*, бр. V, (Скопје, 1963), 165–166.

³ Verski referent Veljo Mančevski uputio je cirkularno pismo do svih sela na slobodnoj teritoriji. U pismu se, najpre, objašnjava novonastali položaj posle oslobođenja ovih krajeva, a zatim se naglašava potreba za preuzimanjem mera za organizovanje sveštenstva i regulisanje verskih

oktobru 1943, u prisustvu jedanaest sveštenika i dvadeset i pet predstavnika narodnooslobodilačkih odbora održano je prvo sveštениčko veće u selu Izdegljave (Debarca). Glavna tačka dnevnog reda je bilo organizovanje crkvenoadministrativne vlasti na slobodnoj teritoriji, odnosno formiranje arhijerejskog namesništva. Za arhijerejskog namesnika bio je odabran sveštenik Antim Popovski.⁴ U decembru 1943. slobodnu teritoriju u zapadnoj Makedoniji (Debarca i Malesija) ponovo su okupirali nemačka vojska i albanski balisti, nakon čega je prestao rad arhijerejskog namesništva i verskog poverenstva.

Pitanje o Pravoslavnoj crkvi u Makedoniji će ponovo doći na dnevni red posle nepunih godinu dana.

Prvi crkveno-narodni sabor (mart 1945)

Posle održavanja prvog zasedanja ASNOM-a (2. 8. 1944) u Makedoniji su, zajedno sa rešavanjem makedonskog državno-pravnog i nacionalnog pitanja, činjeni naponi da se reši i makedonsko crkveno pitanje. Važan korak koji je napravilo makedonsko sveštenstvo na putu rešavanja makedonskog crkvenog pitanja predstavlja formiranje Inicijativnog odbora za organizovanje crkvenog života u Makedoniji (Inicijativni odbor za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji). Odbor je bio oformljen u oktobru 1944. na slobodnoj teritoriji u selu Gorno Vranovci, u okolini Velesa, gde je privremeno bio smešten Glavni štab NOV i POM. Inicijativni odbor su činili sveštenici koji su se nalazili na slobodnoj teritoriji.

U predvečerje oslobođenja Skoplja, pod rukovodstvom sveštenika Metodija Gogova,⁵ bila je oformljena inicijativna grupa administrativnog orga-

odnosa. *Документи од Првото и Второто заседание на АСНОМ*, том I, книга 1, избор, редакција и коментари др Александар Христов, др Миле Тодоровски, др Новица Велјановски, (Скопје, Архив на Македонија, 1984); *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава*, том втори, (Скопје, 1981), 537–539.

⁴ Антим Поповски, *Издегљавје нов Витлеем за време на НОБ*, Документарно одделение на Институтот за национална историја.

⁵ Metodi Gogov (1912–1999), рођен у Штипу. Завршио Богословију у Битолји и Богословски факултет у Београду, где је дипломирао 1936. За време Другог светског рата био је свештеник у Штипу. Крајем рата прикључио се ослободилачком покрету и био је један од оснивача Иницијативног одбора за организовање Православне цркве у Македонији. После ослобођења заједно са другим свештеницима организује Први црквено-народни сабор. Године 1948. био је осуђен на казну затвора у трајању од пет и по година због "антидржавних активности", а после завршетка казне био је свештеник у Скопљу. Као о учеснику на Другом црквено-народном сабору, Секретаријат унутрашњих послова о њему је саставио следећу карактеристiku: "Metodi Gogov, 54 године, парох у Св. Мини, бивши осуђеник, ванчовиста, сада повучен – ауторитативан". (Државен архив на Република Македонија, (ДАРМ), ф. Републичка комисија за односи со верските заедници, к. 1, Список на делегатите на Македонскиот црквено-народен сабор). У периоду од 1966. до 1970. био је свештеник у Аустралији, а 1970. био је именован за ректора Македонске православне богословије. За повардарског митрополита био је хиротонисан 25. децембра 1988. Четвртог децембра 1993. изабран је за поглавара Македонске православне цркве. Преминуо је у Скопљу

nizovanja Pravoslavne crkve u Makedoniji. U ovoj grupi, osim Gogova, bili su i sveštenici Nikola Apostolovski i Kiril Stojanov.⁶ Posle oslobođenja Skoplja 13. 11. 1944, odbor je činilo desetak sveštenika, koji su nastavili sa aktivnostima. Inicijativni odbor je poslao pisma svim namesništva u Makedoniji u kojima se sugerisalo da se organizuju duhovni odbori koji bi rukovodili crkvenim životom. Pored toga, u uputstvima se zahtevalo da crkvena starateljstva ili odbori izaberu svoje predstavnike za predstojeći Prvi crkveno-narodni sabor u Skoplju. Odbor je organizovao i razne svečanosti i proslave raznim povodima.⁷

Inicijativni odbor za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji posle oslobođenja bio je jedina organizovana institucija koja je za svoj osnovni cilj imala funkcionisanje i organizovanje crkvenog života u Makedoniji. Inicijativni odbor bio je sastavljen od Plenuma i Izvršnog tela, koje je činilo više sveštenih i civilnih lica. Prvih godina posle oslobođenja više puta je dolazilo do promena u rukovodstvu Inicijativnog odbora, iz unutrašnjih razloga, ali i zbog spoljašnjeg pritiska. Partijski izveštaji govore da je postojala dobra saradnja sa članovima Inicijativnog odbora još od vremena njegovog formiranja 1944, osim sa, kako se naglašava, "neprijateljski nastrojenim sveštenicima". Krajem 1944. Inicijativni odbor je započeo ubrzano da radi na organizovanju sabora na kom bi bili ozvaničeni zahtevi za organizovanje samostalne Makedonske pravoslavne crkve, tj. za obnavljanje Ohridske arhiepiskopije.

Rad Prvog crkveno-narodnog sabora je započeo 4. 3. 1945. u prepodnevним časovima u Oficirskom domu u Skoplju.⁸ Pred oko trista delegata, Sabor je otvorio protojerej Kiril Stojanov, parohijski sveštenik iz Skoplja i član Inicijativnog odbora za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji. Svoju ulogu u organizovanju Sabora imalo je i više značajnih ličnosti, sveštenika i intelektualaca, poput Metodija Gogova, Nikole Apostoloskog, Petra Hr. Ilievskog, Đorđija Miloševog,⁹ Levka Arsovog, Borisa Boškovskog, Lazara Keskinovog, i mnogih drugih koji će i kasnije u rešavanju makedonskog crkvenog pitanja

jula 1999. (*Михаил Архиепископ Охридски и Македонски*, приредио Протоѓакон проф. Ратомир Грозданоски, (Скопје, 1994), 23–27).

⁶ Славко Димевски, *Историја на Македонската православна црква*, (Скопје, 1989), 1027.

⁷ Nalik proslavljanju Sv. Save u Srbiji, u oslobođenom Skoplju, 8. decembra 1944, prvi put bio je proslavljen dan Svetog Klimenta Ohridskog. Istaknuto je da je slavljenje ovog velikog slovenskog prosvetitelja bilo u funkciji potenciranja i afirmacije nacionalnih i opštecivilizacijskih vrednosti delâ značajnih istorijskih ličnosti Makedonije. U novinama *Nova Makedonija*, organu NOF-a Makedonije, povodom ovog praznika bio je objavljen članak o značaju Svetog Klimenta u makedonskoj istoriji ("Прослава на Свети Климент", *Нова Македонија*, бр. 10, 8. 12. 1944).

⁸ *Нова Македонија*, бр. 54, 6. 3. 1945.

⁹ Đorđi Milošev (1912–1996) u monaštvu Gavril. Rođen je u Skoplju, gde se školovao. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Skoplju 1936. Rukopoložen je za sveštenika 1942. Izabran za povardarskog mitropolita 1978, a oktobra 1986. za poglavara Makedonske pravoslavne crkve. (Александар Гиревски, *Негово блаженство Архиепископ Гаврил трет по ред на обновената Охридска архиепископија*, (Скопје, 1994)).

imati važnu ulogu, a neki od njih će posle konstituisanja Makedonske pravoslavne crkve postati njeni arhijereji ili rukovodioci značajnih crkvenih institucija.¹⁰

Saboru su prisustvovali i predsednik Prezidijuma ASNOM-a Metodija Andonov-Čento,¹¹ kao i predstavnici vlade i armije.¹² Prisustvo predstavnika državnih institucija značilo je podršku tadašnjeg rukovodstva u Makedoniji zahtevu za crkvenu autokefalnost.

Sabor je pozdravio predsednik Prezidijuma ASNOM-a Metodija Andonov-Čento, koji je istakao da se Narodnooslobodilački rat nije vodio sa idejom o borbi protiv pravoslavne crkve i vere uopšte, te da vernici imaju pravo na narodnu crkvu. Sveštenik Kiril Stojanov je, pri otvaranju Sabora, u duhu tadašnjih političkih pogleda, rekao: "Prva i najvažnija tačka našeg programa je naša opšta želja, imajući našu slobodnu i veliku federativnu demokratsku Jugoslaviju i u njoj kao ravnopravni član slobodnu federalnu Makedoniju, da imamo i slobodnu našu Makedonsku pravoslavnu crkvu". Posle uvodnog govora sveštenika Kirila Stojanova, člana Inicijativnog odbora, teolog Levko Arsov je podneo izveštaj o istorijskom i kanonskom pravu makedonskog naroda na svoju autokefalnu pravoslavnu crkvu.¹³

Sveštenik Nikola Apostolski, član Inicijativnog odbora, podneo je izveštaj o dotadašnjem radu Odbora na organizovanju Pravoslavne crkve u Makedoniji. Posle podnošenja referata i izveštaja, više diskutantata je u potpunosti podržalo referat i izveštaje o delovanju Inicijativnog odbora.¹⁴ Bio je izabran i odbor, koji je delegatima predložio sledeću rezoluciju:

1. Makedonski pravoslavni narod preko svojih delegata iz svih duhovnih centara Makedonije donosi rešenje da se obnovi Ohridska arhiepiskopija, kao

¹⁰ Александар Трајановски, "Црковно-народниот собор од 1945 година и ангажирањето на свештеникот Методи Гогов за возобновување на Охридската архиепископија", *Сп. Историја* 35–36/1–4, (Скопје, 1995/96), 51.

¹¹ Metodija Andonov-Čento (1902–1957), rođen u Prilepu, bio je trgovac, a na izborima 1938. bio je kandidat na listi opozicije. Priključio se partizanskom pokretu 1943. Na prvom zasedanju ASNOM-a izabran je za predsednika Prezidijuma. Godine 1946. bio je isključen iz KPJ, podneo je ostavku na sve funkcije i bio je optužen da želi oцепljenje NRM od Jugoslavije. Bio je osuđen na 11 godina zatvora, gde je ostao do 1955 (*Методија Андонов - Ченто, Документи и материјали*, ред. М. Димитријевски, З. Тодоровски, Р. Бунтески-Бунте, (Скопје, 2002), 187–201.

¹² Saboru je prisustvovao pukovnik Panče Nedelkovski, pomoćnik-poverenik prosvete Ljupen Lape i predsednik gradskog NOO Skoplja Lazar Tanev (*Нова Македонија*, бр. 53, 4. 3. 1945). Na Saboru nije bilo predstavnika nijedne pravoslavne crkve.

¹³ U Inicijativnom odboru pozivali su se na crkvene kanone četvrtog i petog Vaseljenskog sabora. U sedamnaestom pravilu četvrtog Vaseljenskog sabora stoji: "Ali ako je carskom vlašću osnovan novi grad, ili se unaprijed osnuje, u takvome slučaju razređenje crkvenih oblasti neka slijedi razređenju državnom i građanskom" (Никодим Милаш, *Православно црквено право*, (Мостар, 1902, фототипско издање, Београд–Шибеник, 2004), 93–94. U praksi tokom XIX i XX veka pravoslavne crkve na Balkanu su sticale autokefalnost tek posle sticanja državne nezavisnosti (Grčka, Srbija, Rumunija, Albanija). Proglašenjem Bugarske egzarhije 1870. otvorilo se pitanje etnofiletizma u Pravoslavnoj crkvi.

¹⁴ *Нова Македонија*, бр. 53, 4. 3. 1945.

- Makedonska samostalna crkva, koja neće biti potčinjena nijednoj drugoj pomesnoj nacionalnoj pravoslavnoj crkvi;
2. Makedonski pravoslavni narod donosi rešenje o svom episkopatu i svom narodnom sveštenstvu, koje će biti garancija da će naš narod sačuvati karakterne osobenosti i biti bliži svojoj izvornoj crkvi;
 3. Odlučuje se da prvi makedonski episkop obnovljene Ohridske arhiepiskopije nosi titulu: "arhiepiskop ohridski", a naša Pravoslavna crkva da se zove "Svetog Klimenta Ohridska arhiepiskopija";
 4. Izabrana delegacija da poseti sve sestrinske crkve ili pismeno da ih obavesti i da bude tumačena pred njima kao takva, da bi dobila pred njima kanonsku potvrdu;
 5. Posle završetka tog posla predložemo delegaciju koja će pozvati u goste episkope drugih pravoslavnih crkava, a mi ćemo biti pozvani na Drugo zasedanje o izboru kandidata za naše narodne vladike, koje će biti hirotonisane od strane gostujućih episkopa;
 6. Želimo da prvi među našim episkopima na svečani način bude ustoličen u gradu Ohridu, prestonici Ohridske arhiepiskopije;
 7. Kada se bude oformila Jugoslovenska pravoslavna crkva – patrijaršija i naša Makedonska pravoslavna crkva će ući u njen sastav kao i ostale pravoslavne crkve u Federativnoj Jugoslaviji.¹⁵

Posle usvajanja rezolucije bio je izabran novi inicijativni odbor za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji na čelu sa protorejmom Kirilom Stojanovim.¹⁶ Novi odbor se odmah latio sprovođenja zadataka iz rezolucije. Veoma brzo su bili formirani sreski (okolijski) duhovni odbori. Nadležnost ovih duhovnih odbora odnosila se na sudove, na crkvene propise u područjima u kojima su se formirali, pravo da vrše nadzor nad crkvama, manastirima i imanjem. Jedan od zadataka odbora bio je i da upozna parohijsko sveštenstvo, crkvene odbore i manastirske uprave sa rezolucijom sa Prvog crkveno-narodnog sabora.

Među prvim aktivnostima Inicijativnog odbora za realizaciju odredaba saborske rezolucije bilo je formiranje duhovnih sudova u Makedoniji. Njihovo organizovanje i osposobljavanje za rad bilo je jedan od prioriteta Odbora u ovom periodu. Plenum ovog tela, na svom zasedanju u Skoplju 19. 6. 1945, doneo je odluku da budu osnovani i da počnu sa radom duhovni sudovi za pravoslavne hrišćane u Makedoniji. Bilo je rešeno da sedišta duhovnih sudova budu u Skoplju, Ohridu, Bitolju i Štipu.¹⁷

¹⁵ *Весник на МПЦ*, бр. 1/ 67, Орган на Македонската архиепископија – Резолуција од Првиот црквно-народен собор на МПЦ.

¹⁶ Димевски, *Историја на Македонската православна црква*, 1030.

¹⁷ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159.2. 54/248, Писмо од Иницијативниот одбор за организирање на Православна црква во Македонија за организација на работата на духовните судови за православните христијани во Македонија.

Posle održavanje Prvog crkveno-narodnog sabora sličnih inicijativa pravoslavnih sveštenika bilo je i u drugim delovima Jugoslavije. Sredinom juna 1945. u Nikšiću je bila održana skupština pravoslavnog sveštenstva na kojoj je bila doneta rezolucija u kojoj se tražilo da se Pravoslavna crkva u Jugoslaviji organizuje tako da budu ravnopravni svi pravoslavni bez obzira na nacionalnu pripadnost. Deo sveštenstva nije htelo da prihvati mitropolita Josifa za administratora crnogorsko-primorske eparhije. Ovakvi zahtevi crnogorskih sveštenika nisu imali podršku vlasti, tako da ni izbliza nisu dobili razmere kao u Makedoniji.¹⁸

Reakcija SPC na zahteve iz Makedonije

Posle Berlinskog kongresa i sticanja nezavisnosti, Srbija je sve više pažnje posvećivala oblastima u tadašnjoj Osmanskoj imperiji, kako na političkom tako i na prosvetnom i crkvenom planu. Srpska vlada je 1885. tražila od Carigradske patrijaršije da u Skoplju, Prizrenu, Velesu, Debru i Bitolju budu izabrani mitropoliti srpske nacionalnosti.¹⁹ Nakon izbora arhimandrita Dionisija (Petrovića) za mitropolita raško-prizrenskog 1896. godine, srpska vlada je nastojala da i u Skoplju bude izabran mitropolit srpske nacionalnosti. U novembru 1896. srpski mitropolit Mihajlo obratio se carigradskom patrijarhu Antimu VII sa molbom da u Skoplju bude izabran Srbin za mitropolita. Patrijarh Antim je ubrzo preminuo, a njegov naslednik Konstantin V i Sinod nisu bili spremni da ispune zahteve srpske vlade i crkve.²⁰ Nizom diplomatskih manevara srpske vlade, za administratora skopske eparhije 1897. bio je postavljen Firmilijan (Dražić). Godine 1902. bio je posvećen za skopskog mitropolita.²¹ Po njegovoj smrti na katedru skopskih patrijaršijskih mitropolita Carigradska patrijaršija postavlja arhijereje srpske nacionalnosti. Patrijaršija je 1910. izabrala i rukopoložila Varnavu (Rosića), potonjeg srpskog patrijarha, za mitropolita veleškodbarskog. Ovakvo je stanje na crkvenom planu ostalo do balkanskih ratova.

Pregovori između Vlade Kraljevine Srbije i Carigradske patrijaršije o uspostavljanju jurisdikcije Srpske pravoslavne crkve u oblastima koje su odredbama Bukureštanskog mira pripale Srbiji započeli su u martu 1914. Zbog početka Prvog svetskog rata pregovori su bili prekinuti i nastavljani su 1919.²²

¹⁸ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице*, Први део: 1945–1953, (Београд: ИНИС, 2002), 280–281.

¹⁹ Глигор Тодоровски, *Србија и реформите во Македонија*, (Скопје, 1987), 62–65.

²⁰ *Васељенска патријаршија и српско црквено питање Поводом писма Њ.С. Васељенског патријарха Константина V Њ.В.П Српском автокефалном митрополиту Михајлу, од архимандрита Н. Дучића*, (Београд, 1897), 3–37.

²¹ Mitropolit skopski Firmilijan (1852–1903), rođen u Šarpcu. Bogosloviju je učio u Beogradu, a teologiju je studirao na ostrvu Halci i u Atini. Zamonašio se 1869. Bio je profesor i rektor Bogoslovije u Beogradu. Spadao je u red najuččenijih bogoslova svoga vremena. (Сава епископ Шумадијски, *Српски јерарски од деветог до двадесетог века*, (Београд, Подгорница, Крагујевац, 1996), 498).

²² Милош Јагодић, "Православна црква у новим крајевима Србије (1912–1915)", *Српске студије*, књ. 3, (Београд, 2012), 115–119.

Dogovor je bio postignut 18. 3. 1920, a narednog dana Sveti sinod Carigradske patrijaršije odobrio je da eparhije koje su posle proglašenja Kraljevine SHS bile na njegovoj teritoriji pređu pod jurisdikciju Autokefalne ujedinjene srpske crkve, proglašene u maju 1919.²³ U Makedoniji jurisdikcija Srpske crkve bila je uspostavljena u dotadašnjim patrijaršijskim eparhijama: Skopskoj, Veleško-debarskoj, Pelagonijskoj, Prespansko-ohridskoj, delu Vodenske mitropolije, Poleansko-dojranskoj episkopiji i Strumičkoj mitropoliji.²⁴ Arhijereji u eparhijama u Vardarskoj Makedoniji najčešće su bili ljudi koji su dobro poznavali versko-nacionalne okolnosti u kojima se nalazila Makedonija pre balkanskih ratova, ali nijedan nije bio poreklom iz Makedonije.²⁵ Godine 1922, na inicijativu i nastojanjem tadašnjeg bitoljskog episkopa Josifa (Cvijovića),²⁶ u Bitolju je bila otvorena Bogoslovija "Sveti Jovan Bogoslov".²⁷

Srpska pravoslavna crkva u međuratnom periodu, preko svog klira i institucija nastojala je da Vardarsku Makedoniju, gde je do balkanskih ratova makedonsko pravoslavno stanovništvo većinom bilo pod jurisdikcijom Bugarske egzarhije, prikloni i slije u okviru srpske kulture i tradicije. Ovakva politika bila je prekinuta Aprilskim ratom 1941.

²³ Варнава Патријарх Српски, *Српска православна црква у прошлости и садашњости*, (Сремски Карловци, 1935), 37; Душан К. Петровић, "Уједињење српске цркве и обнова партијаршије", *Српска православна црква 1219–1969: споменница о 750-годишњици аутокефалности*, (Београд, 1969), 361–368; Рајко Веселиновић, "Уједињење покрајинских цркава и воспостављање Српске Патријаршије", *Српска православна црква 1920–1970*, (Београд, 1971), 15; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, том II, (Београд, 1991), 556–561.

²⁴ S obzirom da je patrijaršijski presto bio upražnjen, odluka je trebalo da bude promenjena, i to sinodskim i patrijaršijskim "Tomosom" u roku od tri meseca od izbora novog carigradskog patrijarha. U skladu sa dogovorom, vlada Kraljevine SHS obavezala se da isplati Carigradskoj patrijaršiji 1,5 miliona franaka. Ministarstvo finansija Kraljevine SHS je dogovorenu sumu isplatilo u tri rate, na ime isplate za "Tomos" dobijen od Carigradske patrijaršije. Poslednja rata je bila isplaćena posle dobijanja "Tomosa" u oktobru 1922. (Radmila Radić, *88 godina osnivanja SPC*, datum pristupa 17. 6. 2015, <http://pesanik.net/88-godina-od-osnivanja-spc/>).

²⁵ Između ostalih arhijereja, eparhijama u Vardarskoj Makedoniji između dva svetska rata upravljali su budući patrijarši Varnava i Vikentije, kao i jedan od najuticajnijih teologa SPC-a u dva desetom veku Nikolaj (Velimirović).

²⁶ Episkop bitoljski i mitropolit skopski Josif (1878–1957) završio je Bogosloviju u Beogradu i Duhovnu akademiju u Kijevu. Pre izbora za episkopa bio je sveštenik, profesor i rektor Bogoslovije. Za bitoljskog episkopa bio je izabran i hirotonisan 1920, a posle izbora mitropolita skopskog Varnave za srpskog patrijarha 1930. nasledio je skopsku katedru. Iz Skoplja su ga prognale bugarske vlasti 5. 5. 1941. (*Митрополит Скопски Јосиф, Мемоари*, друго издање, приредио Протојереј мр Велибор Џомић, (Цетиње, 2008); Сава епископ Шумадијски, *н. д.*, 261). За време балканских ратова тадашњи јеромонах Јосиф учествовао је као добровољац "комита" у српској војсци. (Предраг Пузовић, "Улога цркве и свештенства у балканским ратовима", *Вардарски зборник*, бр. 4, (Београд, 2005), 131–140.

²⁷ Чедомир Драшковић, "Црквене школе Српске патријаршије", *Српска православна црква 1920–1970*, (Београд, 1971); Драги Костадиновски, *Вардарскиот дел на Македонија под јурисдикција на Српската православна црква (1919–1941)*, (Скопје, 1995), 96; Владан Јовановић, *Југословенска држава и Јужна Србија 1918–1929*, (Београд, 2002), 363; Биљана Петковска, *Битолската богословија "Свети Јован Богослов"(1922–1941)*, (Скопје, 2014), 17–40.

Posle kapitulacije Jugoslavije nemačka vlada je dozvolila bugarskoj vojsci da uspostavi vlast u većem delu Vardarske Makedonije. Većina sveštenika koji su poreklom bili iz Srbije se povukla iz eparhija u Makedoniji pre uspostavljanja bugarske vojne, administrativne i crkvene vlasti. Ostale su proterale bugarske vlasti. Sveti sinod Bugarske pravoslavne crkve je veoma brzo reagovao na promenjeno stanje na crkvenom planu. Krajem aprila 1941. bio je pripremljen projekat za novo crkveno ustrojstvo za oblasti koje je trebalo da se ujedine sa Bugarskom, a time i da dođu pod jurisdikciju Bugarske pravoslavne crkve.²⁸ Bugarska crkvena uprava je bila prisutna u Vardarskoj Makedoniji do povlačenja bugarske administrativne i upravne vlasti. U zapadnoj Makedoniji (Tetovu, Gostivaru, Kičevu, Debru i Strugi), koja se nalazila u talijanskoj okupacionoj zoni, bila je uspostavljena jurisdikcija Albanske pravoslavne crkve.²⁹

Stanje na političkom i na crkvenom planu potpuno se promenilo u drugoj polovini 1944. Početkom decembra, posle konačnog oslobođenja Makedonije i delimičnog stabilizovanja stanja, skopski mitropolit Josif zamolio je Sinod Srpske pravoslavne crkve da se preduzmu mere kod građanskih i vojnih vlasti kako bi se dozvolio povratak sveštenstva i arhijereja u "Južnu Srbiju". Od poverenika Nacionalnog komiteta za unutrašnje poslove bilo je zatraženo da izda potrebna uputstva građanskih i vojnih vlasti za nesmetani povratak sveštenika u eparhije³⁰ u Makedoniji.

Kako nije dobio dozvolu da ode u Makedoniju i, najverovatnije, zbog zauzetosti oko administracije u Patrijaršiji jer je menjao patrijarha Gavriila, mitropolit Josif je 30. decembra 1944. zatražio od bivšeg penzionisanog episkopa pečkog Jeroteja (Gavrilovića)³¹ da u slučaju potrebe privremeno administrira Skopskom i Ohridsko-bitoljskom eparhijom. Episkop Jerotej je na zahtev dao svoju pismenu potvrdu, ali do izvršenja ovih odluka nije došlo.³²

Povodom božićnih praznika, 3. januara su sveštenici Metodi Gogov, Nikola Apostoloski i Kiril Stojanov poslali pismo Svetom arhijerejskom sinodu u kome su informisali arhijereje o stanju u Makedoniji na crkvenom planu. Oni su naglasili da su predstavnici Pravoslavne crkve u Makedoniji i da ostaju verni

²⁸ Ваня Стоянова, *Църквата и националното обединение – Религия и църква в България*, (София, 1999), 263; Светлозар Елдъров, *Православието на война Българската православна църква и войните на България*, (София: Военно издателство, 2004), 245–264; Светлозар Елдъров "Скопско-велешката епархия на Българската православна църква през 1941 г. (Документи)", *Македонски преглед*, бр. 1, (София, 1997), 120–136; Растислав Терзоски, "Бугарската православна црква во окупирана Македонија (1941–1944)", *Гласник на ИНИ* IX/2, (Скопје, 1965), 48.

²⁹ ДАРМ, ф. Албанска православна црква, к1, акти од 11 и 22 ноември 1941 година.

³⁰ *Српска православна црква у Другом светском рату (из архива Светог синода)*, (Београд, 1991), 131; Радић, н. д., I/283.

³¹ Episkop Jerotej (Gavrilović) rođen 1873. u Tetovu. Završio je Bogosloviju u Prizrenu i Teološki fakultet u Atini. Do izbora za episkopa bio je profesor Bogoslovije u Prizrenu. Za episkopa pečkog bio je postavljen 1926. Po ukidanju eparhije 1931. bio je penzionisan. Preminuo je 20. oktobra 1946. u manastiru Ravanica. (Episkop Saва, "Епархије и епископи Српске православне цркве", *СПЦ 1920–1970*, (Београд, 1971), 526).

³² *Српска православна црква у Другом светском рату*, 132; Радић, н. д., I/284.

kanonima Pravoslavne crkve.³³ Pismu je odmah odgovorio mitropolit Josif, pozvao je sveštenike da o svojim stavovima razmisle još jednom, "da pitanje razmotre iz crkveno-pravnog aspekta, a ne da se vode trenutnim i prolaznim raspoloženjem". Sveti arhijerejski sinod je 22. januara 1945. zatražio od Inicijativnog odbora za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji, nazivajući ga "samozvanim", da sve svoje molbe i prepiske šalje preko mitropolita skopskog Josifa kao svog nadležnog mitropolita.³⁴

Posle održavanja Prvog crkveno-narodnog sabora i donesenih odluka, Inicijativni odbor za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji je telegramom 9. marta 1945. upoznao Sveti arhijerejski sinod SPC-a o saborskim rešenjima.³⁵ Ovim povodom 12. marta 1945. u Beogradu je bila održana episkopska konferencija na kojoj su prisustvovali mitropolit skopski Josif i episkopi Nektarije, Venjamin, Simeon, Vladimir i vikarni episkop Valerijan. Na konferenciji je bio donet zaključak da su akcija Inicijativnog odbora o organizovanju Pravoslavne crkve u Makedoniji i Sabor u Skoplju "nekanonski i o akciji ovog odbora ništa se ne može suditi i presuđivati". Istog dana sednicu je održao i Sinod, koji se saglasio sa zaključcima Episkopske konferencije. Od mitropolita Josifa je bilo zatraženo da ode u Skoplje i prouči proces koji se odvijao u Makedoniji, kao i da podnese iscrpan izveštaj, mišljenja i predloge. Međutim, Savezno ministarstvo unutrašnjih poslova nije mu dozvolilo da ode. Predlog Ministarstva bio je da se pozovu predstavnici sveštenstva iz Makedonije koji bi informisali mitropolita o novonastaloj situaciji.³⁶

Verovatno kao reakcija na aktivnosti Inicijativnog odbora u Skoplju, mitropolit Josif je 2. aprila 1945. obavestio Sveti sinod SPC da je 30. marta iste godine osnovao crkveni sud za Skopsku eparhiju, koji je bio privremeno smešten u Vranju.³⁷ Odnosi su se dodatno zaoštrili kada je odlukom Ministarstva

³³ Пузовић, "Раскол у Српској православној цркви", 155.

³⁴ Djoko Slijepčević, "Die autokephalie der so genannten 'Mazedonischen' orthodoxen kirche vom kanonischen und geschichtlichen standpunkt beurteilt", *Balkan Studies*, A Buanual publication of the Institute for Balkan Studies, Volume 20, (Thessaloniki, 1970), 5; Пузовић, "Раскол у Српској православној цркви", 156. - U ovom kontekstu indikativan je stav zvanične Moskve i Ruske crkve o makedonskom pitanju. Početkom 1945, kada je mitropolit Josif sa delegacijom Srpske crkve boravio u Moskvi, moguće je da je od njega zatraženo da u nekoj formi prizna postojanje Makedonske pravoslavne crkve. Sličan stav imala je i delegacija Ruske crkve koja je boravila u Beogradu 1945, da se mora doći do rešenja crkvenog pitanja u Makedoniji i da bi možda rešenje bilo u poziciji sličnoj onoj koja je imala Ukrajinska crkva unutar Ruske. (Радић, н. д., I/284).

³⁵ Јован Белчовски, *Автокефалноста на Македонската православна црква*, (Скопје, 1990), 142.

³⁶ *Српска православна црква у Другом светском рату*, 134. - Sveti sinod Srpske pravoslavne crkve obratio se Predsedništvu vlade Demokratske Federativne Jugoslavije sa molbom da se arhijerejima i sveštenstvu iz Makedonije odmah odobri i olakša povratak u mesta njihovog bogoslužjenja. (Пузовић, "Раскол у Српској православној цркви", 157).

³⁷ Драган Клакић, *Времето на Колишевски*, (Скопје, 1994), 306; Радић, н. д., I/286. - Za vreme posete članova Sinoda kraljevskim namesnicima ponovljena je molba da se arhijerejima i sveštenstvu dozvoli povratak u Makedoniju, a vlastima da se naredi da poštuju odluke i nara-

finansija u prvoj polovini 1945. Srpskoj pravoslavnoj crkvi odobreno 15 miliona dinara. Inicijativni odbor je zatražio od Verske komisije pri Vladi Makedonije da interveniše kod Savezne komisije za verska pitanja da se deo sredstava prebaci za funkcionisanje Pravoslavne crkve u Makedoniji.³⁸ Ministar u Vladi DFJ Emanuel Čučkov, 18. jula 1945. zatražio je od Sinoda SPC da se deo sredstava koja je crkva primila od Ministarstva finansija DFJ dostavi i makedonskom sveštenstvu. Na zahtev je odgovorio mitropolit Josif konstatacijom da će se eparhijama u Makedoniji finansijski pomoći "kada se budu vratile u krilo svoje majke crkve".³⁹

U ovom kontekstu je i odluka koju je Sinod SPC doneo na svom redovnom zasedanju održanom 22. septembra 1945, na kom je, između ostalog, razmatrao i stanje u eparhijama u Makedoniji. O ovom pitanju bila je doneta odluka u kojoj se naglašavalo: "Eparhije u sadašnjoj federalnoj Makedoniji: skopska, zletovsko-strumička i ohridsko-bitoljska su redovnim i kanonskim putem prisajedinjene Srpskoj pravoslavnoj crkvi o čemu svedoči Tomos Vaseljenske patrijaršije. Jurisdikcija Srpske pravoslavne crkve nad ovim oblastima potvrđena je i od sviju pravoslavnih crkava (...) Sveti Arhijerejski Sinod ne može priznati nikakvu samostalnu, nezavisnu crkvu u federalnoj Makedoniji, koja je proglašena bez privole i saglasnosti matere crkve i njene kanonske jerarhije; smatra proglašenje nezavisne makedonske crkve objavljeno u Skoplju 4. marta 1945. kao nekanonski akt, ne priznaje i osuđuje svaku akciju i rad samozvanog Inicijativnog odbora za organizovanje pravoslavne crkve u Makedoniji koji je nezakoniski prigrabio crkvenu upravu u tamošnjim eparhijama".⁴⁰

U složenim političkim uslovima po završetka Drugog svetskog rata vlast je uspela za relativno kratko vreme da uspostavi uticaj i kontrolu nad Srpskom pravoslavnom crkvom, koja je iz rata izašla materijalno i kadrovski uništena, a mere vlasti preduzete posle 1945. išle su u pravcu još većeg slabljenja SPC. Agrarna reforma, novi pravni propisi i kontrola vlasti nad sveukupnim društvenim događajima gurali su SPC na periferiju društvenih zbivanja. Episkopi koji su na bilo koji način pružali otpor vlasti i njenoj politici bili su diskreditovani, pritvarani, čak i fizički napadani, kao npr. bački episkop dr Irinej (Ćirić)

dbe eparhijskih crkvenih vlasti Srpske pravoslavne crkve. (*Srpska pravoslavna crkva u Drugom svetском ratu*, 134).

³⁸ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 2. 56/250–252.

³⁹ U odgovoru na zahtev, između ostalog, naglašavalo se: "Nijedna eparhija koja nije samovoljno samu sebe isključila iz sastava Srpske pravoslavne crkve nije zaboravljena. Naprotiv, i one eparhije kao što su delom Skopska eparhija, zatim zletovsko-strumička i ohridsko-bitoljska biće pomognute kada se vrate u krilo svoje matere crkve, a dotle bilo bi neprirодно i nelogično da majka crkva pomaže onu decu koja se njenoga krila samovoljno odriču". (Радић, н. д., I/287–288).

⁴⁰ U decembru 1945. članovi Sinoda imali su susret sa ministrom unutrašnjih poslova Vladom Zečevićem na kome su tražili da Predsedništvo vlade preko Komisije za verske poslove suzbije rad Inicijativnog odbora u Makedoniji. Istog meseca Sinod je uputio apel sveštenstvu u Makedoniji da ostane verno kanonskim propisima, crkvenim zakonima i Ustavu Srpske pravoslavne crkve. (Радић, н. д., I/288; Пузовић, "Раскол у Српској православној цркви", 158).

u avgustu 1946.⁴¹ Neki arhijereji (Varnava i Arsenije) kasnije su bili osuđeni i na višegodišnje zatvorske kazne.

U takvim uslovima zahtevi iz Makedonije su u episkopatu SPC bili dočekani kao neprijateljski čin i udarac na njenu celovitost.

Sveštениčka konferencija (maj 1946)

Oštra reakcija Srpske pravoslavne crkve, kao i pritisak vlade Lazara Koliševskog⁴² doprineli su da pokret za autokefalnost počne da slabi. Posle izbora vlade Koliševskog aprila 1945. zahtev za autokefalnost je sve češće bio kvalifikovan kao šovinistički čin, a vođe Inicijativnog odbora su bile naznačene kao "bugarofili i vančovisti".⁴³ U jednoj od partijskih analiza o crkvenom pitanju u Makedoniji iz 1946. pristalice ovog zahteva su označene i kao "Makedonci separatisti na čelu sa pop Gogovim".⁴⁴ Sve češće se pojavljivao zahtev za autonomijom Pravoslavne crkve u Makedoniji, koja bi bila u kanonskoj vezi sa Srpskom pravoslavnom crkvom. Za razliku od rukovodstva predvođenog Metodijem Andonovim-Čentom, za vladu Lazara Koliševskog Rezolucija Prvog crkveno-narodnog sabora bila je neprihvatljiva. Za strukturu oko Koliševskog Rezolucija iz marta 1945. bila je plod rada neprijateljskih ljudi koji su se nalazili na čelu Inicijativnog odbora i koji su uspeali da proguraju ideju šovinističkog karaktera o stvaranju autokefalne Ohridske arhiepiskopije.⁴⁵ Iz državnih i partijskih (savezne i republičkih) struktura sve su češće dolazile izjave da je zahtev za autokefalnost Pravoslavne crkve u Makedoniji izraz nacionalnog separatizma.

Posle ovakve promene stava državno-partijskog rukovodstva, deo sveštenstva je počeo da se izjašnjava protiv odluka donetih na Saboru 1945. Autonomno rešavanje makedonskog crkvenog pitanja preraslo je u najprihvatljivije

⁴¹ *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945–1978. године*, приредили др Радмила Радић, др Момчило Митровић, (Београд: ИНИС, 2012), 58. - Nova vlast je u Jugoslaviji kopirala sovjetske marksističke interpretacije o ulozi religije u društvu, nastojeći da suzbije religijski uticaj kroz sveobuhvatnu kontrolu delovanja verskih zajednica. Katrin Boeckh, "Vjerski progono u Jugoslaviji 1944–1953: staljinizam u titoizmu", *Čaopis za savremenu povjest*, g. 38, br. 2, (Zagreb, 2006), 403–430.

⁴² Lazar Koliševski (1914–2000), jedan od najznačajnijih političkih funkcionera u Makedoniji posle 1944. Veći deo mladosti je proveo u Srbiji, a 1935. postao je član KPJ. Bugarske vlasti su ga uhapsile 1941. i osudile na smrt, kasnije je smrtna presuda zamenjena doživotnim zatvorom. Od 1943. do 1963. bio je na čelu CK KPM/SKM, kao i na više značajnih republičkih i saveznih funkcija. Виолета Ачкоска, *Лекции од историјата на современата македонска држава*, (Скопје, 2011), 80.

⁴³ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, 427. 59. 69/509–513. U ovom periodu terminom "vančovisti" bile su etiketirane pristalice, tj. oni ljudi za koje su partijske strukture smatrale da su pristalice bivšeg VMRO i Vanče Mihajlova (1896–1990) koji je bio rukovodilac VMRO u periodu 1924–1934, a za vreme Drugog svetskog rata boravio je u Zagrebu. Posle rata je živio u emigraciji.

⁴⁴ Архив на Македонската Академија на Науките и Уметностите, (Архив на МАНУ), ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 16/1.

⁴⁵ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, 427. 59. 69/509–513.

rešenje za koje se smatralo da bi moglo da dovede do kompromisa sa Srpskom patrijaršijom.⁴⁶ Kompromis je bio nužan zbog pritiska političkih faktora, kojima je bilo prihvatljivo da Pravoslavna crkva u Makedoniji ima episkope koji su poreklom bili iz redova makedonskog sveštenstva i da se u administraciji upotrebljava makedonski jezik, čime bi se postigla određena ravnopravnost.

U ovakvoj atmosferi već početkom 1946. održavana su sveštениčka veća (konferencije) u nekim gradovima, na kojima se diskutovalo o stanju Pravoslavne crkve u Makedoniji. Početkom januara 1946. u Bitolju, u prisustvu tridesetak sveštenika, bila je organizovana konferencija. Prisutni sveštenici su usvojili rezoluciju u kojoj su tražili od Patrijaršije u Beogradu da se organizuje autonomna crkva u Makedoniji, koja bi bila u kanonskoj vezi sa Pravoslavnom patrijaršijom u Beogradu. Oni su kritikovali brzo organizovanje Prvog crkveno-narodnog sabora iz 1945. Deo bitoljskih sveštenika je izgradio poziciju da "se ničim ne sme ugroziti kanonsko jedinstvo Pravoslavne crkve u Jugoslaviji, i da se ne sme dopustiti utisak o postojanju separatizma". Bilo je istaknuto da autokefalno uređivanje crkve u Makedoniji nije u saglasnosti sa državnim uređenjem Jugoslavije. "Naša država je zajednica ravnopravnih naroda, ona je federacija, a ne konfederacija, ona je savezna država, a ne savez država". Deo bitoljskih sveštenika je smatrao da bi autokefalno uređivanje crkve u Makedoniji značilo potpuno razdvajanje crkve u Makedoniji od ostalih crkava u Jugoslaviji i da bi potpuna crkvena samostalnost proglašavanjem autokefalnosti postepeno stvorila jaz između makedonskog naroda i ostalih naroda u Jugoslaviji, što bi lako moglo da se pretvori u veliku mržnju. Svoje stavove sveštenici prisutni na konferenciji u Bitolju su obrazložili u pismu poslatom duhovnim odborima u Makedoniji.⁴⁷ Pismo je bilo upućeno i predsedniku vlade Lazaru Koliševskom, u njemu su bile ponovljene prethodne konstatacije, sa napomenom da "crkva u Makedoniji nije sposobna za samostalni život, samostalnost se traži redovnim putem i nije u interesu Pravoslavne crkve da ide ka nepotrebnom i nekorisnom raskomadavanju".⁴⁸ U ovim pismima je vidljiv uticaj Partije na iznete stavove,

⁴⁶ Исто, 427. 1. 71/378–379.

⁴⁷ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 12. 74/509–517, Писмо од Православниот – околински духовен одбор – Битола, испратено до сите свештенички одбори во Македонија по повод акцијата за организирање на Македонска православна црква и резолуцијата по тој повод; Пузовић, "Раскол у Српској православној цркви", 158; Радић, *н. д.*, 1/288.

⁴⁸ Архив на МАНУ ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 18, Писмо од Духовниот одбор Битола до Претседателот на Владата, 5. 3. 1946. година. - Иницијатор за состављање оваквог писма био је свештеник Илија Тодоровски, за кога су државни органи сматрали да је просрпски оријентисан, а на литургијамa у Битољу поминјао је и српског патријарха Гаврила. Он је био делегат и на Другом црквено-народном saborу, а Управа државне безбедности 1958. о njему даје следећу карактеристика: "Илија Тодоровски, 48 година, парох у Св. Димитрију у Битољу и члан епархијског суда, деловао је на великосрпску линију и контактирао је са српским владикама – био је на нjiговој страни, био је упозориван неколико пута, сада мало повучен". ДАРМ, ф. Републичка комисија за односи со верските заедници, к. 1, Список на делегати на македонскиот црквено-народен собор, Скопје, 1958. година.

jer se oni poklapaju sa nekim partijskim zaključcima sa početka 1946. Očito je da su partijski pogledi na crkveno pitanje imali veliki uticaj na neke sveštenike.

Inicijativni odbor u Skoplju je osudio rezoluciju grupe bitoljskih sveštenika kojom se zahteva odstupanje od saborske rezolucije iz 1945. i vraćanje pod jurisdikciju Srpske pravoslavne crkve. Ovakve zahteve Odbor je ocenio kao provokativne i izdajničke.⁴⁹

Dvanaest sveštenika iz resenskog kraja 25. januara 1946. održalo je sastanak na kom su doneli rezoluciju u kojoj se kaže:

1. Da se Pravoslavna patrijaršija u Beogradu moli da dozvoli organizovanje autonomne crkve u Makedoniji koja bi bila u kanonskoj vezi sa Beogradom, tj. da crkveno uređenje bude u saglasnosti sa federalnim uređenjem države;
2. Da sveštenstvo bude narodno, a da više sveštenstvo bude izabrano od strane Arhijerejskog sabora;
3. Da se za ispunjavanje ovih zahteva sazove veće i da se ovaj predlog razmotri;
4. Da se ova rezolucija uputi Narodnoj vladi NRM;
5. Da se Inicijativnom odboru u Skoplju otkáže poslušnost.

Posle ovih događaja u više mesta u Makedoniji ustalasali su se duhovi u pogledu makedonskog crkvenog pitanja. Grupa sveštenika iz Kumanova, 14. marta 1946, donela je sledeću rezoluciju:

1. Rezolucija iz Bitolja je umesna i realna, te nije izdajnički akt;
2. Sveštenstvo iz Kumanovske duhovne okoliše smatra da je jedina mogućnost da se reši haotično stanje u Makedonskoj pravoslavnoj crkvi organizovanje autonomne crkve u kanonskom jedinstvu sa Pravoslavnom patrijaršijom u Beogradu;
3. Da se odluka sa Prvog crkveno-narodnog sabora o autokefalnosti odbaci kao neostvarljiva, doneta još u vojnim vremenima, na brzu ruku pripremljena od strane Inicijativnog odbora;
4. Da se sazove sveštениčko veće koje će temeljno i svestrano proučiti naše crkveno pitanje gledajući da se ne ugrozi i raskomada kanonsko jedinstvo Pravoslavne crkve u Jugoslaviji i da se ne dopusti nikakav separatizam.

Skoro u isto vreme, 15. 3. 1946. u Radovišu trojica sveštenika su donela sličnu rezoluciju u kojoj se kaže:

1. Da naša Pravoslavna crkva bude uređena prema kanonima Istočne pravoslavne crkve;
2. Da na čelu naše pravoslavne crkve stoji episkop po narodnosti Makedonac, koji će biti i član Svetog sinoda Jugoslovenske pravoslavne crkve ili samo Pravoslavne crkve;
3. Promeniti naziv iz Srpske pravoslavne crkve u Jugoslovensku pravoslavnu crkvu ili samo Pravoslavna crkva;

⁴⁹ Миодраг Периќ, *Историско-правните аспекти во односите помеѓу Српската православна црква и Македонската православна црква*, (Скопје, 1998), 213.

4. Sazvati veće od duhovnika i mirjana i da se ovaj predlog razmotri.⁵⁰

Sve je ovo bilo potrebno da bi se pripremio teren za sazivanje svešteničke konferencije na kojoj bi se poništila Rezolucija Prvog crkveno-narodnog sabora. Članovi Inicijativnog odbora za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji Kiril Stojanov i Nikola Apostoloski, 17. aprila 1946. pismom su se obratili predsedniku vlade NRM Lazaru Koliševskom, u kom su izložili svoje poglede o načinu rešavanja makedonskog crkvenog pitanja, koje je ušlo u fazu duboke ispolitiziranosti. Oni su stali iza odluka Prvog crkveno-narodnog sabora i negirali izjave o separatističkim tendencijama ovih odluka. Sveštenici su naglašavali da se na Saboru iz 1945. tražilo ono što je prethodno, zahvaljujući istorijskim okolnostima, ostvario srpski narod – crkvena samostalnost, crkva koja bi mogla da postane članica "u crkvenom savezu Jugoslovenske pravoslavne crkve". U pismu su sveštenici obrazložili zašto se traži autokefalnost, a ne autonomija: "Jer Makedonija je federalna republika, a ne autonomna oblast ili pokrajina neke autonomne oblasti, tako i u crkvenom odnosu Makedonija treba da bude ravnopravna jedinica."⁵¹

U pismu se povlači paralela sa tadašnjim Sovjetskim Savezom, u kom je osim Ruske pravoslavne crkve postojala i Gruzijaska pravoslavna crkva i Ukrajinski egzarhat, pri čemu se podvlači da su više puta predložili organizovanje Jugoslovenske pravoslavne crkve čak i Sinodu Srpske pravoslavne crkve, ali da povodom toga nije ništa urađeno.⁵²

Međutim, već su bile obavljene pripreme za sazivanje svešteničke konferencije. Tako je sveštenik Boro Stankovski, član Inicijativnog odbora i poverljiv čovek republičkog rukovodstva, 4. maja 1946. u novinama *Nova Makedonija* objavio zvanične partijske stavove u pogledu makedonskog crkvenog pitanja. Smatrao je da Inicijativni odbor nije uspeo da dođe do rešenja u pogledu crkvene organizacije u Makedoniji, navodeći da su se među sveštenstvom u Makedoniji posle oslobođenja iskristalisala tri stava o rešavanju makedonskog crkvenog pitanja. Prvi je bio da se vrati na stanje crkve pre 1941, što bi značilo punu jurisdikciju Srpske pravoslavne crkve nad makedonskim eparhijama. Drugi stav je bio proglašavanje autokefalnosti u saglasnosti sa Rezolucijom Prvog crkveno-narodnog sabora, koji je, prema ovom svešteniku, bio pogrešan, jer nije vodio računa o novim uslovima u državi. Treći stav se bazirao na sledećim principima: da Makedonska pravoslavna crkva bude autonomna, tj. samostalna u rešavanju unutrašnjih pitanja; da makedonsko sveštenstvo samo bira svoje vladike; da Makedonska pravoslavna crkva bude članica nove Jugoslovenske pravoslavne crkve, u čijem bi Svetom sinodu bilo predstavnika (episkopa) iz svih

⁵⁰ ДАРМ, ф. Претседателство на Влада на НРМ, 12. 74/509–517. - Posle održavanja konferencije sveštenstva u Bitolju i Resenu oglasio se i mitropolit Josif. On je u pismu gostivarskom arhijerejskom namesniku izrazio radost da su neki bitoljski sveštenici započeli akciju obnavljanja veza sa Patrijaršijom u Beogradu (Пузовић, "Раскол у Српској православној цркви", 158–159).

⁵¹ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 12. 77/526.

⁵² Исто, 159. 12. 77/527–528.

republika, a svi bi episkopi imali pravo da biraju i da budu birani za patrijarha. Prema svešteniku Stankovskom, ovakvo rešenje bi odstranilo sve hegemonističke, separatističke i šovinističke tendencije u pogledu makedonskog crkvenog pitanja.⁵³

Ovi stavovi, izneti preko tadašnjeg zvaničnog državnog glasila, jasno su govorili u kom pravcu bi trebalo da se kreće razrešenje makedonskog crkvenog pitanja. Po završetku svih pripremnih aktivnosti, 8. maja 1946. započela je sa radom sveštениčka konferencija, kojoj je prisustvovalo 128 sveštenika iz NR Makedonije. Konferenciju je otvorio predsednik Inicijativnog odbora, sveštenik Kiril Stojanov, koji je u ime sveštenstva pozdravio goste, potpredsednika Narodnog veća dr Pavela Šateva i Epaminondu Popandonova, predsednika Verske komisije u Predsedništvu vlade NRM. Obojica su kratkim govorima pozdravila sveštenstvo i pozelela potpuni uspeh u radu za dobro crkve i naroda.

Izveštaj o radu Inicijativnog odbora podneo je sveštenik Kiril Stojanov, a zatim je i član Inicijativnog odbora sveštenik Nikola Apostolski podneo referat iz oblasti prosvete, administracije i finansijskog rada odbora. Pod trećom tačkom dnevnog reda, o organizovanju Pravoslavne crkve u Makedoniji, referat je podneo sveštenik Stoil Davidov⁵⁴ sa naslovom: "O pravu makedonskog naroda na svoju autokefalnu crkvu".⁵⁵ On je istakao da je greška pričati protiv Rezolucije Crkveno-narodnog sabora 4. marta 1945, naglašavajući istorijsko pravo crkve u Makedoniji da bude autokefalna.⁵⁶ Posle ovoga razvila se široka diskusija, koja se uglavnom kretala u pravcu za ili protiv autokefalnosti.

Podela sveštenstva po ovom pitanju bila je potpuno vidljiva. Jedan deo delegata istupio je protiv referata sveštenika Davidova, a Rezoluciju Sabora iz 1945. ocenio kao neodrživu.⁵⁷ Deo sveštenstva je ostao na liniji Rezolucije Prvog crkveno-narodnog sabora.⁵⁸

⁵³ *Нова Македонија*, бр. 409, 4. 5. 1946.

⁵⁴ Митрополит Јосиф у својим успоменама означава свеštenika Davidova као посебно блиског бугарским властима и црквеној управи у Скопљу 1941. Митрополит Скопски Јосиф, *Мемоари*, 116–136.

⁵⁵ Перик, *Историско-правните аспекти*, 219.

⁵⁶ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 12. 81/542.

⁵⁷ Свеštenik Đordi Angelovski izjasnio se o stvaranju Jugoslovenske crkve, a sveštenik Stefan Acevski je u pogledu stvaranja Makedonske autokefalne crkve zaključio da je to teška i neostvariva ideja. Sveštenik Milan Projev smatrao je da je Sabor iz 1945. bio prebrzo sazvan i založio se za stvaranje autonomne, a ne autokefalne crkve. Sveštenik Blagoja Andonovski iz Kumanova pročitao je referat u kom je istakao da je nemoguće stvoriti autokefalnu crkvu bez saglasnosti Srpske pravoslavne crkve. Sličan stav je imao i sveštenik Sinesija Popovski iz Struge, koji se založio za kanonsku vezu sa Srpskom patrijaršijom. ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 12. 81/543.

⁵⁸ Свеštenik Atanas Popovski iz sela Slatino, ohridski kraj, podržao je izlaganje sveštenika Davidova o istorijskom pravu makedonskog naroda da ima svoju autokefalnu crkvu. Nestor Popovski je istakao da "nam je NOB dala put kojim treba da koračamo da bismo mogli stvoriti autokefalnu crkvu za Makedoniju". Sveštenik Metodi Gogov, u duhu Saborske rezolucije iz 1945, istakao je da tačka 7 ove rezolucije daje za pravo da kao autokefalna crkva na ravnopravnoj osnovi sa svim ostalim pravoslavnim crkvama "učestvujemo u stvaranju Jugoslovenske patrijaršije" i predložio je da se apeluje celom pravoslavnom sveštenstvu u Jugoslaviji za stvaranje

Posle izjašnjavanja delegata, sveštenstvu se obratio predsednik Verske komisije Epaminonda Popandonov. Nakon što je dao neka pojašnjenja o autokefalnosti, on je, zastupajući partijski stav, istakao da "autokefalnost znači odvojenost, prekid svake veze sa Srpskom patrijaršijom, zatvaranje u krug – sa samim sobom, što znači narušavanje bratstva i jedinstva jugoslovenskih naroda". Pred sveštenstvom se u ime Verske komisije založio za stvaranje autonomne crkve u Makedoniji.⁵⁹

Nakon izlaganja vladinog predstavnika, koji je javno "okrenuo leđa" Rezoluciji iz 1945, na predlog nekoliko sveštenika bilo je izabrano radno telo koje je bilo zaduženo da sastavi predlog nove rezolucije.⁶⁰ Narednog dana, 9. maja 1946, sveštenik Đorđi Popovski je pročitao novu rezoluciju koja je trebalo da bude kompromis između one iz 1945. i zahteva Srpske pravoslavne crkve, a u suštini u nju su bili uključeni i stavovi vlasti po ovom pitanju. Neki sveštenici su, ipak, zastupali stav o vraćanju pod jurisdikciju Srpske crkve, ali oni su bili manjina. Sveštenik Ilija Mukaetov iz Đevđelije je možda najbolje opisao stanje kada je zatražio da se prihvati nova rezolucija, jer je ona predstavljala "sredinu između podvojenog sveštenstva".⁶¹ Posle duže diskusije, u kojoj su ponovo na površinu isplivali stavovi za i protiv Rezolucije iz 1945, bila je usvojena nova rezolucija svih sveštenika na ovom veću, koja je glasila:

1. Tražimo da imamo narodne arhijereje, narodno sveštenstvo i samoupravnost u rešavanju svih unutrašnjih crkveno-narodnih pitanja;
2. Da narodni arhijereji budu izabrani od naroda i od sveštenstva;
3. Poslati apel Svetom sinodu Srpske pravoslavne crkve, srpskim pravoslavnim sveštenicima i narodu, kao i pravoslavnom sveštenstvu i pravoslavnim vernicima drugih jugoslovenskih naroda i Crkveno-narodnom saboru Makedonije, da potkrepe ideju i akciju o skorijem organizovanju Pravoslavne crkve u Jugoslaviji, u koju bi ušle sve pravoslavne crkve na ravnopravnim načelima;
4. Pravoslavne crkve narodnih republika da imaju pravo na samoupravljanje u unutrašnjim crkveno-narodnim pitanjima, da se rukovode od strane narodnih arhijereja, koji će biti članovi Arhijerejskog sabora Pravoslavne crkve u Jugoslaviji sa jednakim pravima i zaduženjima pri rešavanju pitanja od nacionalnog interesa za zajednički crkveni život;

Jugoslovenske crkve (patrijaršije), a da za to vreme crkvom u Makedoniji rukovodi Inicijativni odbor, dok se u Beogradu ne sazove sabor koji će razmotriti ovo pitanje. Sveštenik Jovan Gelev pričao je u duhu Rezolucije iz 1945, pri čemu je istakao da sveštenici nisu nadležni da ponište odluke ovog sabora. Neki sveštenici su se čak založili za stvaranje Ohridske patrijaršije. ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, исто.

⁵⁹ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 12. 81/542.

⁶⁰ Članovi ovog tela bili su sveštenici Cvetko Krsteski iz Prilepa, Slavčo Petrov iz Krive Palanke, Đorđi Angelovski i Metodi Gogov iz Skoplja, Bogatin Atanasov i Ilija Todorovski iz Bitolja, i Boris Stankovski iz Kumanova.

⁶¹ ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 12. 81/544.

5. Svaka narodna crkva, bez obzira na broj vernika, da ima po jednog svog predstavnika u stalnom upravnom telu, to jest u Svetom sinodu Pravoslavne crkve Jugoslavije;
6. Projekat-ustav Pravoslavne crkve u Jugoslaviji da bude izrađen od komisije sastavljene od istog broja predstavnika svih pravoslavnih crkava u Jugoslaviji, da se isti razmotri i da se primi na jednom zajedničkom crvenonarodnom saboru;
7. Do organizovanja Pravoslavne crkve u Jugoslaviji i hirotonija makedonskih arhijereja, da crkvenim životom u Makedoniji rukovodi privremeno izabrano crkveno-upravno telo;
8. Nalaže se tom crkveno-upravnom telu da napravi ono što je potrebno da ova rezolucija bude sprovedena u delo.⁶²

Posle usvajanja rezolucije pristupilo se izboru novih članova Inicijativnog odbora i reorganizovanju ovog crkveno-upravnog tela. Novi članovi Plenuma Inicijativnog odbora izabrani su tajnim glasanjem. Pošto su se povukli sveštenici Boris Angelovski i Nikola Apostolski, kooptirani su članovi koji su dobili najviše glasova na listi.⁶³ Najviše glasova je dobio sveštenik Nestor Popovski.⁶⁴ On će sve do 1958. biti na čelu Inicijativnog odbora, a sam odbor je u ovom periodu pretrpeo i neke kadrovske promene. Potom se nastavila diskusija oko više pitanja koja su se ticala crkvenog života u Makedoniji. Upućivanjem više pozdravnih telegrama, veće je 10. maja 1946. okončalo svoj rad.

Nova rezolucija je predviđala da crkva ima samoupravna prava o unutrašnjim pitanjima. Karakteristično je da je na sveštениčkoj konferenciji ideja o stvaranju Pravoslavne crkve Jugoslavije, u manjoj ili većoj meri, bila prihvatljivi-

⁶² Архив на МАНУ, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 18.

⁶³ Novi plenum Inicijativnog odbora su činili: Nestor Popovski, Slavčo Petrov, Kiril Trpenov, Kiril Stojanov, Ilija Mukaetov, Petar Davitkov, Kliment Malevski, Metodi Dimkov, Sinesija Popovski, Boris Stankovski, Spiro Atanasovski, Cvetko Krsteski i Mihail Panev. ДАРМ, ф. Претседателство на Владата на НРМ, 159. 12. 81/546.

⁶⁴ U jednoj analizi makedonskog crkvenog pitanja iz 1946. daje se karakteristika o novom predsedniku Inicijativnog odbora Nestoru Popovskom: "On je dosta tih čovek, nema svog čvrstog stanovišta po pitanju rešavanja crkvenog pitanja. Želi sve stvari rešiti u saglasnosti sa našim vlastima. Kao predsednik nema samoinicijative". (Архив на МАНУ, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 11). U Saveznoj komisiji za verska pitanja u biografiji sveštenika Nestora Popovskog između ostalog stajalo je: "U vezi rešenja crkvenog pitanja u Makedoniji 1945. prihvatio je autokefalistički stav, od koga se 1946. odrekao i prihvatio stav državnog rukovodstva. Od tada po ovim i drugim pitanjima on sprovodi apsolutno naš stav i liniju, može se reći bolje od drugih naprednih sveštenika. Preko njega su sprovedene razne mere za sprečavanje crkvenih manifestacija i slabljenje verskog života. (...) kao čovek je ambiciozan i željan položaja i vlasti zbog čega je uvek bio gotov da sprovede sve što od njega zatraži narodna vlast, makar to išlo i na štetu crkve, samo da bi ubedio vlast da je jako privržen uz nju i da bi se zadržao na položaju". (Радић, н. д., II/205). Kao o učesniku Drugog crkveno-narodnog sabora, o svešteniku Nestoru Popovskom u karakteristici se kaže: "Nestor Popovski, 43 godine, predsednik Inicijativnog odbora i arhijerejski zamenik i kandidat za vladiku – dosta dobar saradnik". (ДАРМ, ф. Републичка комисија за односи со верските заедници, к. 1, Список на делегати на Македонскиот црквено-народен собор, Скопје, 1958. година).

va za više učesnika, najverovatnije kao zamena za autokefalnost, koja u tom trenutku nije imala podršku ni kod političkih struktura na republičkom, a još manje na saveznom nivou. Naprotiv, pristalice autokefalnosti u redovima sveštenstva često su bile označavane kao "neprijatelji". Ovakvim stavovima još je više doprinela i Srpska pravoslavna crkva, koja je stajala čvrsto na pozicijama vraćanja statusa od pre 6. 4. 1941.

Posle završetka svešteničke konferencije novi inicijativni odbor poslao je apel arhijerejima Srpske pravoslavne crkve, a preko njih i srpskom sveštenstvu, sa željom da daju sve od sebe kako bi došlo do jedinstva Pravoslavne crkve u Jugoslaviji. U apelu se kaže da sveštenstvo i pravoslavni narod u Makedoniji nijednog trenutka od kada su postavili pitanje o svojoj crkvenoj slobodi nikada nisu u njega unosili crkveni separatizam i šovinizam. Ističe se da se odbor oduvek rukovodio jedino željom o stvaranju jedne pravoslavne crkve u FNRJ.⁶⁵

Posle održavanja svešteničke konferencije, Sveti arhijerejski sinod SPC je, na sednici održanoj 25. juna 1946, razmotrio rezoluciju donetu na konferenciji. Bilo je konstatovano "da se stanje u eparhijama na jugu naše zemlje nije značajno promenilo u pravcu kanonskog sređivanja" zbog čega je doneta odluka da nema potrebe da se menja odluka od septembra 1945, o čemu je Sinod obavestio nadležne arhijereje.⁶⁶

Analizirajući razvoj makedonskog crkvenog pitanja posle oslobođenja, u vladi NRM su konstatovali da se "i na Drugom zasedanju Crkveno-narodnog sabora⁶⁷ veći deo sveštenstva izjasnio za autokefalnost, ali je prihvatio predlog za autonomnu crkvu".⁶⁸ Na partijskom plenumu održanom 29. 5. 1946. preporučivalo se da partijske organizacije budu stalno u kontaktu sa radom crkvenih uprava, a ukoliko je moguće, i da sa svojim ljudima učestvuju u njihovom radu. Centralni komitet je poslao preporuku da sva ova pitanja u vezi sa izborom crkvenih uprava ostanu unutar partije, da ne dođu do javnosti, da bi se ostavio utisak da je reč samo o unutrašnjoj stvari crkve u Makedoniji.⁶⁹ Kako je vreme prolazilo, Centralni komitet je sve češće razmatrao status Pravoslavne crkve u Makedoniji i postavljao ugledne članove Partije koji je trebalo da prate ovo pitanje.⁷⁰ Upravo u periodu kada je bila održavana sveštenička konferencija (maj 1946), skoro na svakom sastanku CK KPM bilo je razmatrano crkveno pitanje. Konstatacija je bila da se problem javio još od prvog dana oslobođenja i da to nije samo pitanje odnosa crkve i države, već se tiče odnosa između crkava u Makedoniji i Srbiji i prema ostalim republikama. Samokritički se konstatuje da se pitanju crkve u Makedoniji odmah posle oslobođenja nije posvetilo dovoljno pažnje. Donet je zaključak da kao osnovu za rešavanje problema treba pri-

⁶⁵ ДАРМ, ф. Републичка комисија за односи со верските заедници, к. 1, Извештај за работа на Иницијативниот одбор во НРМ.

⁶⁶ Пузовић, "Раскол у Српској православној цркви", 159; Радић, *н. д.*, 1/289.

⁶⁷ Односи се на Свешеничку конференцију.

⁶⁸ Архив на МАНУ, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 16.

⁶⁹ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, 427. 1. 4/6.

⁷⁰ Исто, 427. 1. 2/4.

hvati princip "autonomne Pravoslavne crkve u Makedoniji, koja bi bila sastavni deo jedne opšte Pravoslavne crkve u FNRJ".⁷¹

Ovakve stavove o rešavanju makedonskog crkvenog pitanja Inicijativni odbor je zastupao i nadalje u razgovorima sa Srpskom pravoslavnom crkvom.

Pitanje izbora episkopa za eparhije u NR Makedoniji

Ključni zahtev Inicijativnog odbora i makedonskih vlasti bio je da eparhijama u NRM upravljaju episkopi Makedonci. U avgustu 1946. Inicijativni odbor je izradio predlog ustava, naslovljen "Ustav Makedonske pravoslavne crkve", koji je bio poslat Verskoj komisiji pri Predsedništvu vlade NR Makedonije. U vladi su ovaj predlog ocenili kao "Ustav autokefalne crkve, iako se formalno i u nizu ustupaka govorilo i o formiranju jedinstvene Pravoslavne crkve u Jugoslaviji".⁷² U članu 51 predloga ustava kaže se: "Za eparhijskog arhijereja može se predložiti i odabrano lice koje je pravoslavni Makedonac sa bogoslovskim obrazovanjem (srednje ili više), a može i Pravni, Filozofski ili drugi fakultet. Isto lice mora da bude sa besprekornim moralnim vladanjem i da ima osveđenu ljubav prema Hristovoj crkvi".⁷³

Izbor takozvanih "narodnih arhijereja" bio je prvi zahtev i u Rezoluciji usvojenoj na Svešteničkoj konferenciji u maju 1946. Zato su u Inicijativnom odboru pravljene neformalne kandidatske liste za arhijereje eparhija u NR Makedoniji. U državno-partijskom vrhu u Makedoniji bili su posebno zainteresovani za moguće kandidate za episkopsku dužnost u makedonskim eparhijama, jer "će od njihovog izbora umnogome zavisiti kako će se dalje razvijati odnosi, ne samo unutar crkve, već i van crkve, prema državi, i sveštenstvu, te prema našem državnom i političkom životu".⁷⁴ Prateći ovakav stav vlasti su sakupljale informacije o licima koja su se u redovima Inicijativnog odbora pominjala kao kandidati za arhijereje. Među kandidatima za koje su bile zainteresovane vlasti bili su Boris Boškovski, aktivni član Inicijativnog odbora i veroučitelj, Levko Arsov, jedan od organizatora Sabora od marta 1945, protojerej Teodor Malcev, ruski emigrant. O svakom od ovih lica su tokom 1946. bile sakupljane informacije i sastavljane kratke karakteristike. O Borisu Boškovskom, koji je učestvovalao na prvom susretu predstavnika Inicijativnog odbora sa patrijarhom Gavrilom posle njegovog povratka u zemlju, kaže se: "veroučitelj u muškoj gimnaziji u Skoplju. Studirao je teologiju u Beogradu i Sofiji, rođen u Prilepu. U svešteničkim redovima smatraju ga *racionalistom* i protivnikom *materijalizma* kod popova. Ima široku kulturu i uživa autoritet kod sveštenstva. Inače, lavira izme-

⁷¹ Архив на МАНУ, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 16.

⁷² Борче Илиевски, "Архивски материјали за историјата на Македонската православна црква (Предлог – Устав на Македонската православна црква)", *Сн. Историја*, год. XLIX, бр. I, (Скопје, 2014), 351–369.

⁷³ Архив на МАНУ, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 14.

⁷⁴ Исто, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 16/3.

đu autokefalizma i autonomizma, ali iz nekih njegovih stavova vidi se da je naklonjen autokefalnosti. Čvrsto stoji na stanovištu o jednoj čistoj nacionalnoj makedonskoj crkvi. U odnosu prema vlasti je pažljiv, aktivno i javno ne istupa. Inicijativni odbor ga kandiduje za vladiku, ali on ne želi.⁷⁵

Pitanje o izboru arhijereja u eparhijama u Makedoniji bilo je otvoreno i prilikom susreta koji je patrijarh Gavriilo imao sa Lazarom Koliševskim u maju 1947. Predsednik vlade NRM istakao je da su zahtevi makedonskih sveštenika opravdani, da imaju pravo na duhovnu slobodu, svoj episkopat i narodno sveštenstvo. Koliševski se oštro suprotstavljao vraćanju mitropolita Josifa na mesto arhijereja u Skopskoj eparhiji. Patrijarh je, pak, insistirao na povratku stanja iz 1941.⁷⁶

U Inicijativnom odboru su tokom 1946/47. razmišljali da na čelo Pravoslavne crkve u Makedoniji dođe ranije rukopoloženi episkop iz Pirinske Makedonije i da se na taj način pitanje privede kraju, ukoliko bi došlo do ujedinjenja Pirinske i NR Makedonije.⁷⁷ U ovom periodu je Nevrokopskom eparhijom BPC, koja je obuhvatala Pirinsku Makedoniju, rukovodio mitropolit Boris, poreklom iz bitoljskog kraja.⁷⁸ Nekoliko meseci pre susreta Koliševskog i patrijarha Gavriila, savetnik u jugoslovenskoj ambasadi Petar Mangovski je u Sofiji razgovarao sa mitropolitom Borisom. Do susreta je došlo 24. oktobra 1946, mitropolit je izneo svoja viđenja o stavu Bugarske pravoslavne crkve u pogledu NR Makedonije, naglašavajući "da je apsolutno ubeđen u formiranje makedonske nacije".⁷⁹

⁷⁵ Исто, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 16. - О Levku Arsovu i Terodoru Malcevu kaže se: "Levko Arsov, direktor gimnazije u Krivoj Palanci – sa vmrovskim pogledima, i kao takav se kreće u takvoj sredini. Blizak je svešteniku Slavču Petrovu iz K. Palanke, koji je, pak, jedan od sprovodnika autokefalističke struje kako u K. Palanci, tako i u Skoplju. Nije primećeno aktivno, tj. javno istupanje protiv postojećeg stanja. Tako, u vezi sa izborima davao je indirektnu pomoć vanfrontovskom kandidatu". O proti Teodoru Malcevu kaže se: "Živi u Skoplju, završio je Duhovnu akademiju u Kijevu. Inače, dosta inteligentan i načitan, poprilično kulturnan. Kao takav među sveštenstvom uživa ugled i smatraju ga poprilično moralnim i mirnim. Inače je pasivan, nije primećen da aktivno deluje protiv narodnih vlasti".

⁷⁶ Драган Кљакиќ, н. д., 308–309; Радмила Радић, *Живот у временима: Гаврило Дожић (1881–1950)*, (Београд: ИНИС, 2006), 355.

⁷⁷ Архив на МАНУ, ф. Лазар Колишевски, к. 45, а. е. 11.

⁷⁸ Mitropolit nevrokopski Boris (1888–1948), svetovno ime Vangel Razumov, rođen u selu Đavato, bitoljski kraj. Završio Carigradsku duhovnu seminariju 1910, kada se i zamonašio. Diplomirao je na Bogoslovskom fakultetu u Černevcima 1915. (tadašnja Austro-Ugarska). Rukopoložen za episkopa 1931, a 1935. Sveti sinod Bugarske pravoslavne crkve odabrao ga je za nevrokopskog mitropolita. Na mitropolita Borisa 1948. izvršen je atentat. Веселин Ангелов, "Неврокопската епархия при управлението на митрополит Борис (1935–1948)", *Религија и црква во Бугарија*, (Софија, 1999), 293–304.

⁷⁹ U razgovoru mitropolit Boris je naveo da "je Bugarska iskoristila sva sredstva kako bi zauzela Makedoniju i zbog toga je vodila toliko ratova. Jer je ona sve to izgubila danas ništa drugo joj ne preostaje, jedino da se pomiri sa novim stanjem i da pozdravi formiranje Narodne Republike Makedonije. Isto to važi i za Bugarsku crkvu". Катерина Тодороска, Оливера Димова, "Еден документ за ставот на Бугарската црква по прашања кои се однесуваат на Македонија", *Историја XLI/1–2*, (Скопје, 2005), 129–132.

Ipak je najozbiljniji kandidat za eparhijskog arhijereja o kome se u Makedoniji razmišljalo bio činovnik u Sinodu, a zatim nastojnik Patrijaršijskog dvora u Sremskim Karlovcima, sindel Dositej,⁸⁰ s kojim su predstavnici Inicijativnog odbora kontaktirali odmah posle povratka patrijarha Gavrila u zemlju. U jednoj od analiza o makedonskom crkvenom pitanju u Verskoj komisiji kaže se: "1947. godine jedan naš sveštenik iz Makedonije je posetio mitropolita Josifa i posle povedenog razgovora o pitanju crkve u Makedoniji rekao mu je: 'ukoliko ne želite da se vratim u Makedoniju, dajemo vam Dositeja za episkopa, on je vaš Makedonac'. Na osnovu ovoga, kako je Dositej dugo radio u Patrijaršiji, a nije loše stajao sa Josifom, pojavila se sumnja da je Dositej Josifov čovek, pa pošto se Josif ne može vratiti u Makedoniju, ima nameru da nam nametne Dositeja i da preko njega sprovede ono što želi. Ali, kasnije se pokazalo da odnos između Dositeja i Josifa nije dobar".⁸¹ Partijske i državne strukture u Makedoniji su pratile ponašanje Dositeja. U jednom partijskom izveštaju se kaže: "u svakom odnosu on je moralan, marljiv i dosta religiozan, ali nije verski fanatik, druželjubiv je i pristupačan. Kao bogoslov nije pokazivao nikakvih tendencija za političku pripadnost, a o makedonskom nacionalnom pitanju nije imao negativan stav".⁸²

Dositej će i posle izbora za episkopa Srpske pravoslavne crkve 1951. ostati najozbiljniji kandidat Inicijativnog odbora za episkopa jedne od eparhija u Makedoniji. Sedam godina je bio patrijarhov vikar, a u septembru 1958. prihvaća da prisustvuje na Drugom crkveno-narodnom saboru u Ohridu, gde je izabran za poglavara Makedonske pravoslavne crkve, koja je ostala u kanonskom jedinstvu sa Srpskom pravoslavnom crkvom kroz ličnost zajedničkog poglavara.

⁸⁰ Dositej, sa svetovnim imenom Dimitrija (Stojković) Stojkoski, rođen je 7. 12. 1906. u Smederevu. Poreklom je bio iz pečalbarske porodice, doseljene u Srbiju iz Mavrova. Godine 1922. započeo je Bogosloviu u Sremskim Karlovcima, a 1924. zamonašio se u manastiru Svete Prečiste u blizini Kičeva. Ubrzo posle toga odlazi na Svetu goru, gde je ostao osam godina. Posle povratka sa Svete gore dovršio je bogoslovsko obrazovanje u Bitoljskoj bogosloviji, posle čega je počeo da napreduje u crkvenoj hijerarhiji. Bio je unapređen u čin đakona 12. 2. 1932, na praznik Cveta iste te godine u crkvi Svetog Klimenta u Ohridu episkop Nikolaj (Velimirović) ga je rukopoložio u čin jeromonaha. Posle završetka Bogoslovije svoje teološko obrazovanje je zao-kružio na Teološkom fakultetu u Beogradu, gde je diplomirao 1942. posle čega je bio postavljen za činovnika u Patrijaršiji. Rukopoložen je za sindela 1945, a 1948. za arhimandrita. Do izbora u episkopa bio je nastojnik na Patrijaršijskom dvoru u Sremskim Karlovcima. Arhijerejski sabor SPC 1951. ga je odabrao za vikarnog episkopa topličkog. U julu 1951. bio je hirotonisan u Sabornoj crkvi u Beogradu od patrijarha Vikentija i episkopa sremskog Nikanora (Iličića) i moravičkog Germana (Đorića) – kasnijeg srpskog patrijarha. Na Drugom crkveno-narodnom saboru 1958. izabran je za poglavara Makedonske pravoslavne crkve sa titulom arhiepiskop ohridski i skopski i mitropolit makedonski. Na čelo autokefalne Makedonske pravoslavne crkve staje 1967. Preminuo je 20. 5. 1981. u Skoplju. (Доне Илиевски, *Архиепископот охридски и македонски Доситеј*, (Скопје, 1995); ДАРМ, ф. Републичка комисија за односи со верските заедници, к. 11, Предлог за одликување на м. Доситеј од 22. VI 1967 година; Сава епископ Шумадијски, *н. д.*, 176).

⁸¹ ДАРМ, ф. ЦК КПМ/СКМ, 427. 59. 70/514–525.

⁸² Исто, 427. 59. 69/509–513.

Godine 1967. proglasio je autokefalnost Makedonske pravoslavne crkve. Pitanje ostaje otvoreno i danas.

* * *

Genezu pitanja o statusu Pravoslavne crkve u Makedoniji mogli bismo tražiti u borbi balkanskih država i crkava za prevlast na prostoru Makedonije pod osmanskom vlašću, u drugoj polovini XIX i početkom XX veka.

Makedonsko crkveno pitanje, u stvari, predstavlja sastavni deo rešavanja makedonskog nacionalnog pitanja. Tri faktora su bila odlučujuća u rešavanju ovog pitanja prvih godina posle konstituisanja socijalističke Jugoslavije, ali i u sledećim dvema decenijama, a to su: republičke i savezne vlasti, Srpska pravoslavna crkva i makedonsko sveštenstvo organizovano u Inicijativnom odboru za organizovanje Pravoslavne crkve u Makedoniji.

Zahtevi sveštenstva bili su pretočeni u rezolucije donesene na Saboru u martu 1945. i na konferenciji maja 1946. U relativno kratkom periodu glavne premise u rezolucijama, pod uticajem tadašnjih političkih okolnosti, evoluirale su od autokefalnosti do autonomnih prava za eparhije u Makedoniji. Ovako postavljeni zahtevi imaće uticaj i pri određivanju statusa Makedonske pravoslavne crkve 1958. i 1967.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

- Архив на Македонската Академија на Науките и Уметностите. Фонд Лазар Колишевски.
- Државен архив на Република Македонија. Фонд Републичка комисија за односи со верските заедници. Фонд Претседателство на Владата на НРМ.
- Документарно одделение на Институтот за национална историја. Антим Поповски, Издегљавје нов Витлеем за време на НОБ.

Objavljeni izvori

- *Документи од Првото и Второто заседание на АСНОМ*, том I, книга 1, избор, редакција и коментари д-р Александар Христов, д-р Миле Тодоровски, д-р Новица Велјановски. Скопје: Архив на Македонија, 1984.
- *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава*, том втори. Скопје, 1981.
- *Методија Андонов - Ченто, Документи и материјали*, ред. М. Димитријевски, З. Тодоровски, Р. Бунтески-Бунте. Скопје, 2002.
- *Митрополит Скопски Јосиф. Мемоари*, друго издање, приредил Протојереј мр Велибор Џомић. Цетиње, 2008.
- *Српска православна црква у Другом светском рату (из архива Светог синода)*. Београд, 1991.

Literatura

- Ачкоска, Виолета. *Лекции од историјата на современата македонска држава*. Скопје, 2011.
- Белчовски, Јован. *Автокефалноста на Македонската православна црква*. Скопје, 1990.
- *Васељенска патријаршија и српско црквено питање Поводом писма Њ.С. Васељенског патријарха Константина V Њ.В.П Српском автокефалном митрополиту Михајлу, од архимандрита Н. Дучића*. Београд, 1897.
- Димевски Славко. *Историја на Македонската православна црква*. Скопје: Мисла. 1989.
- Елдџров, Светлозар. *Православието на война Българската православна црква и војните на Бџлгария*. Военно издателство, 2004.
- Јагодић, Милош. "Православна црква у новим крајевима Србије (1912–1915)". *Српске студије*, књ. 3. Београд, 2012.
- Јовановиќ, Владан, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929*. Београд: INIS, 2002.
- Клакиќ, Драган. *Времето на Колишевски*. Скопје, 1994.

- Костадиновски, Драги. *Вардарскиот дел на Македонија под јурисдикција на Српската православна црква (1919–1941)*. Скопје, 1995.
- Милаш, Никодим. *Православна црквено право*, Мостар, 1902, фототипско издање, Београд–Шибеник, 2004.
- *Михаил Архиепископ Охридски и Македонски*, приредил Протоѓакон проф. Ратомир Грозданоски. Скопје, 1994.
- Перик, Миодраг. *Историско-правните аспекти во односите помеѓу Српската православна црква и Македонската православна црква*. Скопје, 1998.
- Петковска, Биљана. *Битолската богословија "Свети Јован Богослов"(1922–1941)*. Скопје, 2014.
- Радић, Радмила. *Држава и верске заједнице*, Први део: 1945–1953. Београд: ИНИС, 2002.
- Радић, Радмила. *Живот у временима: Гаврило Дожич (1881–1950)*. Београд: ИНИС, 2006.
- Сава, епископ Шумадијски. *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996.
- Слијепчевић Ђоко. *Историја Српске православне цркве*, том II. Београд, 1991.
- Тодоровски Глигор. *Србија и реформите во Македонија*. Скопје, 1987.

- Ангелов, Веселин. "Неврокопската епархия при управлението на митрополит Борис (1935–1948)". *Религија и црква во Бугарија*. Софија, 1999.
- Воеckh, Katrin. "Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944–1953: staljinizam u titozmu", *Ѓаорис за сувремену поувјест*, г. 38, бр. 2. Zagreb, 2006.
- Веселиновић, Рајко. "Уједињење покрајинских цркава и васпостављање Српске Патријаршије". *Српска православна црква 1920–1970*. Београд, 1971.
- Драшковић, Чедомир. "Црквене школе Српске патријаршије". *Српска православна црква 1920–1970*. Београд, 1971.
- Елдџров, Светлозар. "Скопско-велешката епархия на Бугарската православна црква през 1941г. (Документи)", *Македонски преглед*, бр. 1. Софија, 1997.
- Илиевски, Борче. "Архивски материјали за историјата на Македонската православна црква (Предлог - Устав на Македонската православна црква)". *Сп. Историја*, год. XLIX, бр. I. Скопје, 2014.
- Петровић, Душан К. "Уједињење српске цркве и обнова партијаршије". *Српска православна црква 1219–1969: споменица о 750-годишњици аутокефалности*. Београд, 1969.
- Пузовић, Предраг. "Раскол у Српској православној цркви – македонско црквено питање". *Вардарски зборник*, бр. 1. Београд, 1999.

- Пузовић, Предраг. "Улога цркве и свештенства у балканским ратовима". *Вардарски зборник*, бр. 4. Београд, 2005.
- Slijepčević, Djoko. "Die autokephalie der so genannten 'Mazedonischen' orthodoxen kirche vom kanonischen und geschichtlichen standpunkt beurteilt". *Balkan Studies*, A Bilingual publication of the Institute for Balkan Studies, Volume 20. Thessaloniki, 1970.
- Стоянова, Ваня. *Црквата и националното обединение – Религија и црква в Бугарија*. Софија, 1999.
- Терзоски, Растислав. "Бугарската православна црква во окупирана Македонија (1941–1944)". *Гласник на ИНИ* IX/2. Скопје, 1965.
- Трајановски, Александар. "Црковно-народниот собор од 1945 година и ангажирањето на свештеникот Методи Гогов за возобновување на Охридската архиепископија". *Сп. Историја* 35–36/1–4. Скопје, 1995/96.

Summary

Macedonian Ecclesiastical Issue in the period between 1945 and 1946 (Between autonomy and autocephaly)

Key words: *Macedonian Ecclesiastical Issue, Serbian Orthodox Church, Initiative Board for organizing the Orthodox Church in Macedonia*

We may search the genesis of the issue concerning the status of the Orthodox Church in Macedonia in the fight of the Balkan countries and churches for their dominance in Macedonia that was under Ottoman power, in the second half of the XIX and beginning of XX century.

In fact, Macedonian Ecclesiastical Issue presents an integral part of the Macedonian national issues. Three factors were of main importance for solving this issue, in the first years after the foundation of Socialistic Yugoslavia, but also during the following two decades. Republic and federal authorities, Serbian Orthodox Church and Macedonian church authorities, organized within the Initiative Board for organizing the Orthodox Church in Macedonia.

Priesthood's demands were reflected in the resolutions that were adopted during the Assembly that was held in May 1945 and during the Conference held in May 1946. In a short period of time, main premises of the resolutions, being influenced by the actual political circumstances evolve from demands for autocephaly to autonomous rights for the Macedonian eparchies. The demands, set in this manner shall have influence on determining the status of the Macedonian Orthodox Church in years 1958 and 1967.